

Epistemologia Tractatus-ului

Ionel Narita

Associate Professor,
Ph.D., West University of
Timisoara, Romania.

Author of the books:

Logica generală (1995);
Prelegeri de filosofie
(1995);
Analiza logică: Frege si
Wittgenstein (1997);
Curs de epistemologie
(1997); Elemente de
logica stiintei si
epistemologie (1997);
Istoria stiintei (1998),
Curs de filosofia
limbajului (1999, 2000);
Logica schimbării
(2000); Gnoseologie
(2001); Cantor si Godel
(2003)

Abstract: Wittgenstein accepts the linguistic hypothesis about science according which science is the corpus of significant propositions. The epistemological problem can be divided into the problem of demarcation and the problem of justification. The answer to the demarcation problem consists in a criterion for significant propositions. Wittgenstein proposes a syntactical criterion. A proposition has sense if it is composed of elementary propositions and logical operators. The domains that contain senseless propositions must be excluded from the scientific field. Wittgenstein's solution to the justification problem consists in the hypothesis of identity between tautology and necessary truth. In this way, the logical decision methods may be extended to the epistemological decision. Wittgenstein's epistemological conclusion is that only mathematics and logic (but not physics) are justified, because their propositions are tautologies.

Se numesc *întemeiate* acele cunoștințe față de care certitudinea noastră este *justificată*. Relativ la o cunoștință oarecare agentul cognitiv are o anumită *atitudine*, care merge de la neîncredere, până la certitudine. De exemplu, cineva poate manifesta neîncredere pentru cunoștința că 'Socrate a fost un personaj real' și să aibă certitudinea că 'Marte este planetă'. Evoluția cunoașterii omenești a dovedit că de multe ori certitudinile sunt înșelătoare, încât cunoștințe considerate certe sau sigure au fost eronate. De pildă, multă vreme, oamenii au avut certitudinea că 'Soarele se rotește în jurul Pământului', dar ulterior acest lucru s-a dovedit eronat. Datorită prezenței erorii, se pune întrebarea dacă există vreun mijloc prin care să stabilim care certitudini sunt corecte, adică, dacă există vreun mijloc de a *justifica* acele cunoștințe care ne apar certe? Altfel spus, există vreun mijloc sau criteriu de *decizie epistemică*?

Key words:

Wittgenstein,
epistemology,
philosophy of science,
demarcation,
justification

Scepticismul susține că un asemenea criteriu nu există, iar oamenii trebuie să accepte situația că este imposibil să aibă certitudini justificate sau cunoștințe întemeiate. Un asemenea răspuns are consecința imposibilității acțiunii, de unde, singurul comportament rațional al omului este abținerea de la orice acțiune. De bună seamă că o astfel de urmare este dificil de acceptat, de aceea, filosofii au propus variate soluții prin care să înfrângă scepticismul, cel puțin parțial.

În tentativa de a da un răspuns problemei epistemologice, Wittgenstein acceptă identificarea cunoașterii întemeiate cu *știința*, așa încât problema ‘cum sunt posibile cunoștințele întemeiate?’ se reduce la problema ‘cum este posibilă știința?’. Ipoteza fundamentală pe care o admite filosoful austriac asupra științei este cea *lingvistică* sau *propozițională*, potrivit căreia ‘știința este alcătuită din *propoziții cu sens*’. (T4.11). Teoria științifică este un sistem de asemenea propoziții legate între ele prin conectori logici care conservă calitatea de propoziție cu sens. Adică, dacă două propoziții cu sens sunt legate prin conectori logici, se obține o nouă propoziție cu sens. Teoria științifică este, prin urmare, o propoziție cu sens complexă.

Urmând ipoteza propozițională asupra științei, problema epistemologică se descompune în două noi probleme:

1. cum recunoaștem propozițiile cu sens, singurele care fac parte din corpul științei?
2. cum recunoaștem propozițiile pentru care certitudinile noastre sunt justificate?

Prima dintre acestea se numește *problema demarcației*, iar a doua constituie *problema justificării*.

Pentru a rezolva problema demarcației, Wittgenstein pornește de la teza că propozițiile cu sens sunt cele care sunt capabile să ia valori de adevăr și reciproc. Prin urmare, condițiile de sens ale unei propoziții se reduc la

condițiile pentru ca propoziția să aibă o valoare determinată de adevăr.

O propoziție complexă, adică o propoziție care are în componența sa alte propoziții, are sens dacă valoarea sa este *funcție* de valorile propozițiilor componente. Să presupunem că $q = \langle p_1, p_2, \dots, p_n \rangle$ este o propoziție complexă alcătuită din propozițiile p_i . Dacă valoarea compusei nu este funcție de valorile de adevăr ale componentelor urmează că, pentru o combinație de valori de adevăr ale componentelor, compusa fie nu are valoare de adevăr, fie este atât adevărată, cât și falsă. În primul caz, compusa nu are sens deoarece nu are valoare de adevăr, iar în al doilea, din nou nu are sens deoarece nu are o valoare *determinată* de adevăr. Drept consecință, pentru ca o propoziție complexă să aibă sens, este necesar ca, pentru orice combinație de valori de adevăr ale componentelor, acea propoziție să ia o singură valoare de adevăr, adică, trebuie să existe o funcție de la valorile de adevăr ale componentelor la valoarea compusei.

Descompunerea unei propoziții cu sens în propozițiile cu sens componente trebuie să aibă un sfârșit, altfel s-ar ajunge la regresie la infinit sau la consecința că propoziția dată nu are o valoare determinată de adevăr. Astfel, pentru a exista propoziții cu sens, trebuie să admitem că există un nivel ultim al propozițiilor alcătuit din propoziții cu sens care nu mai pot fi descompuse în alte propoziții. Acestea sunt numite de către Wittgenstein *propoziții elementare*. (T4.21). Criteriul de sens pentru o propoziție compusă este să fie decompozabilă în propoziții elementare care să aibă, la rândul lor, sens. Wittgenstein descrie această relație spunând că o propoziție este *funcție de adevăr de propoziții elementare*. (T5).

De fapt, o asemenea situație este impusă de *principiile logicii*, pentru că, dacă o propoziție compusă

nu ar avea valoare de adevăr, ar fi încălcat principiul tertului exclus, pe când, dacă ar fi atât adevărată cât și falsă, compusa ar încălca principiul noncontradicției. Rezolvarea problemei demarcației este pusă de filosoful austriac sub imperiul principiilor logicii.

În acest fel, problema demarcației se reduce la a determina un criteriu de sens pentru propozițiile elementare. Prin acesta trebuie să se răspundă la întrebarea ‘de ce propozițiile elementare au valori determinate de adevăr?’ Pentru a explica de ce propozițiile elementare iau valori de adevăr, Wittgenstein adoptă *principiul corespondenței biunivoce* între propozițiile elementare și stările de lucruri: ‘fiecărei propoziții elementare îi corespunde o stare de lucruri și reciproc, fiecărei stări de lucruri îi corespunde o propoziție elementară’. (T4.26) Atunci când o stare de lucruri are loc, adică atunci când devine *fapt*, propoziția corespunzătoare este adevărată, iar propozițiile elementare pentru care stările de lucruri corespunzătoare nu se realizează, rămân false. (T4.25). Prin urmare, o propoziție elementară ia valori de adevăr sau are sens în virtutea faptului că ei îi corespunde o stare de lucruri și numai una.

Dacă o propoziție are valori de adevăr diferite în diverse împrejurări, atunci propozițiile elementare componente își schimbă valoarea de adevăr. Nu pot exista stări de lucruri în relație cu propozițiile complexe, ci numai stări de lucruri care corespund propozițiilor elementare.

Criteriul de demarcație pentru propozițiile elementare este existența unei stări de lucruri corespondente. Un asemenea criteriu nu este operațional, adică nu poate fi utilizat efectiv pentru a determina dacă o expresie este propoziție elementară, deoarece ar presupune cunoașterea prealabilă a stărilor de lucruri. Un asemenea deziderat ar fi accesibil numai

subiectului cognitiv imaginat de Laplace, în stare să cunoască stările tuturor punctelor materiale din Univers.

Pentru formularea unui criteriu eficient de demarcație, să observăm că stările de lucruri sunt, de fapt, aranjamente de lucruri. O stare de lucruri nu poate conține altceva deoarece în realitate nu există decât lucrurile. Lucrurilor, la nivelul limbajului le corespund *numele* lor. Wittgenstein înțelege prin lucruri, *lucruri denumite*, adică ceea ce corespunde numelor din limbaj. Deci, pentru ca unei propoziții elementare să-i corespundă o stare de lucruri și numai una, propoziția elementară trebuie să fie un aranjament de nume. (T4.22). Numai unei expresii care constă dintr-un anumit aranjament de nume îi corespunde o stare de lucruri și numai una. Această stare este aranjamentul corespunzător al lucrurilor denumite de numele care alcătuiesc propoziția. Prin urmare, o propoziție are sens dacă este un aranjament al tuturor numelor din limbaj.

S-a obținut astfel un criteriu *sintactic* de demarcație, dar care, nici el nu poate fi utilizat, deoarece asemenea propoziții elementare care ar conține toate numele unui limbaj nu ar putea fi exprimate, necesitând un timp nedefinit. Limbajul folosește un artificiu pentru depășirea acestei dificultăți, introducând expresii finite, diferite de nume, care au menirea să substituie părți din aranjamentele de nume. De pildă, propozițiile:

$$1. \quad p = \langle a_1, a_2, a_3, a_4, \dots, a_n, \dots \rangle$$

$$2. \quad q = \langle a_2, a_1, a_3, a_4, \dots, a_n, \dots \rangle$$

diferă numai prin ordinea primelor două nume.

Partea lor comună poate fi înlocuită printr-o expresie pe care o numim *relație* (R), așa încât cele două propoziții devin: $p = Ra_1a_2$ și $q = Ra_2a_1$. În general, o expresie, pentru a fi propoziție elementară, adică pentru a avea sens, trebuie să aibă forma ‘ Rxy ’, unde R este o relație, iar x și y sunt nume. (T4.24; T3.1432).

Wittgenstein propune, astfel, un criteriu sintactic de demarcație. Propozițiile elementare le recunoaștem prin aceea că au structura 'Rxy', iar celelalte propoziții trebuie să fie analizabile în propoziții elementare și conectori logici.

Prin introducerea noilor expresii în interiorul limbajului apare tendința *realistă* de a le trata la fel cu numele, adică de a considera că și relațiilor le corespunde ceva în realitate, analog lucrurilor. În urma unei asemenea analogii sunt construite expresii care au, în loc de nume, relații drept argumente. Asemenea expresii nu spun nimic despre lucruri, ci au pretenția de a spune ceva despre relații (sau proprietăți, clase, valori etc.), dar, în acest fel, lor nu le corespund stări de lucruri. Mai mult decât atât, lor nu le corespunde nimic existent în realitate, deoarece în mod real există numai lucrurile, așa cum s-a văzut, nu și relațiile sau proprietățile. Urmează că asemenea expresii nu pot lua valori de adevăr, adică nu au sens și trebuie excluse din corpul științei, neavând valoare cognitivă. Numai acele expresii sunt propoziții care exprimă ceva despre lucruri, celelalte trebuie excluse. Numai despre lucruri se poate vorbi cu sens, iar despre orice altceva trebuie să se tacă. (T7).

În acest fel, trebuie să excludem din sfera discursului cu sens și implicit, din sfera științei, toate expresiile, toate teoriile și toate disciplinele care au pretenția de a vorbi despre altceva decât despre lucruri. Wittgenstein ajunge să respingă nu numai ca neîntemeiate dar și ca fără sens, estetica, etica, metafizica etc. În corpul științei rămân științele naturii, în speță fizica, deoarece propozițiile acesteia vorbesc despre lucruri, apoi matematica și logica, deoarece prin propozițiile lor sunt *exprimate* relații între lucruri. Propozițiile acestora nu vorbesc despre relații, ci exprimă relații. În general, așa cum vom vedea, propozițiile logicii și matematicii nu

vorbesc despre nimic. Dar, deoarece nu vorbesc despre ceva inexistent, ele continuă să aibă sens, adică să rămână în corpul științei.

Rezolvarea problemei justificării se rezumă acum la a stabili care dintre aceste discipline conțin propoziții certe în mod justificat, care discipline cu sens sunt și întemeiate. Pentru ca certitudinea privind adevărul unei propoziții să fie justificată, acea propoziție trebuie să fie adevărată în chip necesar. O propoziție al cărei adevăr este contingent poate fi și falsă, așa încât nu avem nici un motiv să fim siguri de adevărul ei. Putem *crede* că propoziția respectivă este adevărată, dar nu încapă loc pentru certitudine.

Dacă ținem seama de aceste observații, problema justificării sau problema deciziei epistemice se poate reduce la problema deciziei modale, rezolvabilă prin mijloacele logicii. Condiția necesară și suficientă pentru ca certitudinea privind adevărul propoziției *p* să fie justificată este ca *p* să fie adevărată în chip necesar, adică să fie adevărată în orice condiții, sau, altfel spus, să fie adevărată pentru orice combinații de adevăr ale propozițiilor componente. Prin urmare, o propoziție este cu necesitate adevărată atunci când aplicând procedeele de decizie logică (de pildă, chiar procedeul descris în *Tractatus*), (T6.1203), pentru orice valori de adevăr ale argumentelor funcția de adevăr corespunzătoare ia numai valoarea 'adevărat'. Asemenea propoziții sunt *tautologiile*.

Am obținut rezultatul că numai tautologiile îndeplinesc condiția pentru a fi întemeiate. Tautologiile au sens, deoarece sunt funcții de adevăr de propoziții elementare. Chiar dacă tautologiile nu se referă la obiecte, ele nu cad sub incidența *Tezei 7*, deoarece nu se referă nici la iluzoriile relații. Tautologiile nu spun nimic despre lume, (T5.431; T6.21), ele numai *arată* structura lumii (din acest motiv, Wittgenstein le consideră *pseudo-*

propoziții (T6.2)). Știința nu este în măsură să ne ofere cunoștințe certe despre lume, ci numai despre structura ei. La fel, tautologiile sunt, după cum reiese din aplicarea metodelor de decizie logică, necesar adevărate, așa încât îndeplinesc atât criteriul de demarcație, cât și cel al justificării. În schimb, celelalte propoziții adevărate, pe care le numim *factuale*, chiar dacă au sens, nu sunt necesar adevărate.

Rezultatul investigațiilor epistemologice ale *Tractatus*-ului este că numai acele discipline științifice sunt întemeiate care sunt alcătuite din tautologii, respectiv, logica și matematica. În schimb, fizica rămâne neîntemeiată. Astfel, Wittgenstein ajunge la o concluzie care îl apropie de Hume și-l îndepărtează de Kant. El admite un scepticism parțial sau moderat. Motivul unei asemenea poziții epistemologice este identificarea necesității cu tautologicul. Oricine face această identificare ajunge la concluzia că numai tautologiile sunt certe în mod justificat și că numai acele discipline științifice care apelează la tautologii sunt întemeiate. Opțiunea acestor epistemologi poate fi reprezentată prin următorul tabel privind raportul între valorile logice și cele modale ale propozițiilor *adevărate*:

valori logice	tautologii	factuale
valori modale	necesare	contingente

(Propozițiile adevărate la Wittgenstein)

Tentativele de a întemeia fizica, înțeleasă ca disciplină factuală, pornesc de la modificarea acestor relații între valorile logice și modale, admițându-se posibilitatea unor propoziții factuale necesare:

valori logice	tautologii	factuale
valori modale	necesare	contingente

O asemenea strategie a fost propusă de către Kant. Acesta împarte propozițiile (sau *judecățile*) adevărate în analitice și sintetice, după cum conținutul predicatului explicitează conținutul subiectului sau adaugă ceva nou acestuia și în propoziții *a posteriori* și *a priori*, după cum provin din experiență sau nu. Clasele analitic - sintetic se suprapun peste valorile logice ale propozițiilor adevărate, iar diviziunea a priori - a posteriori este corespondentă valorilor modale. A spune că există propoziții factuale necesare este totuna cu afirmația că există *propoziții adevărate sintetice a priori*.

clasificarea	analitice	sintetice
kantiană	a priori	a posteriori
valori logice	tautologii	factuale
valori modale	necesare	contingente

(Propozițiile adevărate la Kant)

Dificultatea care apare este imaginarea unor metode de decizie modală care să permită recunoașterea propozițiilor factuale necesare. În cazul lui Wittgenstein, deoarece necesarul se suprapune peste tautologic, metodele de decizie logică servesc și pentru determinarea propozițiilor necesar adevărate. De această dată, însă, este nevoie de elaborarea unor metode de decizie modală nelogice. În acest scop se poate apela la psihologie, sociologie, istoria științei sau chiar la bunul Dumnezeu, dar există propoziții adevărate factuale necesare, sau sintetice *a priori*, în terminologia kantiană?

În loc să dea o teoremă de existență, Kant recurge la exemple; într-adevăr, dacă ar reuși să arate că există măcar o propoziție adevărată care este sintetică *a priori*, înseamnă că această clasă nu este vidă. Bunăoară, așa procedează Kant pentru a arăta că în interiorul

matematicii se găsesc propoziții sintetice *a priori*, oprindu-se la propoziția ‘ $7+5=12$ ’. În acest scop, filosoful german recurge la raționamente disjunctive:

Orice propoziție adevărată este sau analitică sau sintetică.

(M1) $7+5=12$ este adevărată.

(m) $7+5=12$ nu este analitică.

(m1) $7+5=12$ este sintetică.

Orice propoziție adevărată este sau *a priori* sau *a posteriori*.

(M2) $7+5=12$ este adevărată.

(m) $7+5=12$ nu este *a posteriori*.

(m2) $7+5=12$ este *a priori*.

de unde decurge:

‘ $7+5=12$ este sintetică *a priori*’.

Cele două raționamente sunt corecte, dar adevărul premiselor este îndoielnic.

Premisele majore (M1 și M2) sunt adevărate datorită clasificărilor kantiene ale propozițiilor adevărate. Adevărul premise minore (m1) este stabilit de Kant arătând că în conceptul de ‘ $7+5$ ’ nu este conținut conceptul de ‘ 12 ’, așa încât nu poate fi vorba de analiticitate. Pentru a dovedi adevărul minorei (m2), Kant face apel la coincidența dintre necesitate și *a priori*. Deoarece propoziția respectivă este necesară, înseamnă că nu poate fi *a posteriori* deoarece ‘necesitatea nu poate fi scoasă din experiență’ (CRP, p. 59). (Aici este prezent un oarecare cerc vicios deoarece se urmărește demonstrarea tocmai a *necesității* propoziției (a caracterului *a priori*)).

Mai rămâne problema minorei comune (m). Fără a ști că ‘ $7+5=12$ ’ este adevărată, concluzia raționamentului nu poate avea loc, deoarece majora se referă la propoziții adevărate; am avea de-a face fie cu un raționament inductiv, fie cu o premisă falsă. Dacă adevărul propoziției ‘ $7+5=12$ ’ ar putea fi stabilit prin calcul, ar însemna că aceasta este *analitică*, adică s-ar

contrazice premisa (m1). Dacă adevărul ar putea fi stabilit empiric, am avea de-a face cu o propoziție *a posteriori*, contrar celor presupuse în premisa (m2). Urmează că adevărul propoziției ‘ $7+5=12$ ’ nu poate fi stabilit nici analitic (prin calcul), nici empiric; atunci cum știm că o asemenea propoziție este adevărată? Ar trebui să existe o a treia cale, pe lângă analiză (sau calcul, raționament) și experiență, cale pe care Kant o numește *intuiție*, dar nu precizează cum anume operează intuiția, așa încât este dificil să o considerăm ca mijloc de decizie epistemică.

Însuși Kant, atunci când încearcă să explice cum ajungem la adevărul propoziției ‘ $7+5=12$ ’ spune: ‘Eu iau mai întâi numărul 7, și ajutându-mă, pentru conceptul de 5, de degetele mâinii mele ca intuiție, adaug atunci una câte una la numărul 7, ..., și *văd* (subl. noastră) rezultând numărul 12’. (CRP, p. 60). Oare prin ce diferă intuiția de experiență, dacă apelează la degete și, în final, rezultatul operației este ‘văzut’? În plus, dacă rămânem la o definire negativă a intuiției, ca non-analiză și non-experiență, există situații cel puțin ciudate de intuiții, cum ar fi propozițiile adevărate dobândite de la alții sau propozițiile care sunt considerate adevărate întâmplător. De pildă, cineva care nu a văzut niciodată o balenă, în urma lecturii unei cărți, ar susține propoziția adevărată ‘Balenele nu sunt pești’. Acest adevăr nu a fost dobândit prin experiență și nici nu este analitic, atunci să fi intervenit intuiția? Apoi să presupunem un adevăr dobândit printr-o alegere întâmplătoare, fără nici un raționament și fără nici o experiență specifică, între o propoziție și negația ei. Cineva alege la întâmplare una dintre acestea, care se nimerește să fie adevărată. În acest caz, intuiția să însemne dobândirea cu totul întâmplătoare a adevărului? Vedem că tendința lui Kant de a psihologiza procesele cognitive prin introducerea unui al treilea mecanism, care este intuiția și care nu se supune analizei logice, conduce la situații absurde. Prin

urmare, Kant nu ne convinge că propoziția '7+5=12' ar fi un adevăr sintetic *a priori*.

Alt argument a lui Kant este că, dacă toate propozițiile matematicii ar fi analitice (dacă asupra lor s-ar decide numai prin calcul), s-ar ajunge la regresie la infinit. De aceea, măcar axiomele matematicii trebuie să fie sintetice *a priori*. Epistemologia lui Wittgenstein contracarează o asemenea obiecție, prin aceea că, pentru a determina adevărul unei tautologii, nu este nevoie de axiome, ci numai de decizie logică. Dacă matematica este alcătuită din tautologii, nu apare regresia la infinit, căci, pentru orice propoziție matematică se poate decide prin mijloacele logicii, fără a invoca alte propoziții matematice. Kant nu reușește să demonstreze că propozițiile adevărate sintetice *a priori* există.

Eroarea diferitelor tentative de întemeiere a științei, inclusiv a lui Wittgenstein, este de a căuta atingerea idealului întemeierii absolute. Aceasta se bazează pe ipoteza că ar exista propoziții necesar adevărate în chip absolut, ori se poate argumenta că necesitatea nu poate fi decât relativă. Chiar tautologiile nu sunt necesare decât relativ la principiile logicii și la convențiile de limbaj. De pildă, propozițiile cu structura 'p Ú p' sunt tautologii numai dacă se acceptă o anumită matrice de adevăr pentru conectorul disjuncției. Dacă pentru acesta s-ar construi o altă asemenea matrice, expresia dată ar înceta să mai fie lege logică, iar propozițiile în cauză să mai fie tautologii, deci n-ar mai fi necesare. Astfel, caracterul tautologic sau necesar al oricărei propoziții, vedem că este dependent de convențiile lingvistice și de operațiile logico-lingvistice pe care le efectuăm. Numai prin admiterea unui asemenea concept, relativ, de necesitate, putem avea speranța să soluționăm problema epistemologică.

Bibliografie:

Bilgrami A.: *Belief and Meaning: The Unity and Locality of Mental Content*, Basil Blackwell, Oxford, 1992.

Blanshard B.: *Reason and Analysis*, Open Court, La Salle, 1964;

Granger G.G.: *Ludwig Wittgenstein*, Senghers, Paris, 1969;

Kant I.: (CRP) *Critica rațiunii pure*, IRI, București, 1994;

Kant I.: *Prolegomene*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1987;

Marga A.: *Cunoaștere și sens*, Ed. Politică, București, 1984;

Narița I.: *Analiza logică: Frege și Wittgenstein*, Delabistra, Caransebeș, 1997;

Wittgenstein L.: (T) *Tractatus logico-philosophicus*, Humanitas, București, 1995.